

Н. Я. ДЗЮБИШИНА-МЕЛЬНИК
СИНТАКСИЧНИЙ ПОЧЕРК І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

Неповторний І. С. Нечуй-Левицький... Інтуїція допоможе нам, читачам, безпомилково вирізнити рядки його творів з-поміж інших, побачити оригінальність письменницького мислення, своєрідність його образного світосприймання. Але спробуймо розібратись у складниках авторського почерку. Звичайно, всіх їх одразу не охопити, адже вони виявляються і в доборі слів, і в поєднанні їх у речення, і, нарешті, у своєрідній організації всієї художньої тканини творів.

І. С. Нечуй-Левицький, як відомо, орієнтувався на уснорозмовний стиль. Це надало його мові демократизму, влило життєдайний струмінь у розповідь, а головне стало джерелом індивідуально-авторських знахідок, зокрема в синтаксисі. Письменник звернув увагу на ряд особливостей розмовного синтаксису, і в авторській трансформації вони склались у неповторний візерунок. До таких особливостей належить, зокрема, можливість вживати підряд, контактну дві приєменниково-відмінкові форми іменників з однаковими приєменниками, але різним значенням. Ця риса синтаксису характерна взагалі для розмовного мовлення. Пор. у І. С. Нечуя-Левицького: «Жінка верталась з базару з кошиком» і в сучасному усному мовленні: «Дитина прийшла з дитсадка з синяком». Форми іменників з однаковими приєменниками можна вважати частковими омонімами. Нерідко в усному мовленні поряд розташовуються й повністю омонімічні утворення: «Переночувала на возі на траві»; «Приїхав якийсь гамарник або механік з фабрики з Білої Церкви» — у І. С. Нечуя-Левицького і в усному мовленні: «Мій брат їде поступати в Київ в університет».

Контактні омоніми не випадкові в мові творів І. С. Нечуя-Левицького, вони органічно вписуються в коло виражальних засобів. Про це свідчать численні випадки варіювання приєменниково-відмінкових форм із синонімічними формами іменників і навіть з прикметниками. Зокрема, автор використовує такі синоніми, як *в Київ і до Києва; човном і на човні; в домі Терлецького, в Лемішки в домі і в Сухобрусових покоях; в нього в серці і в його серці; сіли за стіл, до столу і коло столу; на селі і в селі* тощо. При потребі письменник уникає збігу омонімічних форм, змінюючи порядок слів у реченні. Напр.: «Скільки ж їх збирається на контрактний ярмарок у Києві на Подолі». А втім, нерідко переважають форми з повторюваними приєменниками у контактних омонімічних формах: «Гризельда сиділа в просторій світлиці з своїми покоївками з роботою коло килима»; «Покатав з двора на вокзал на баских батьківських конях»; «А ввечері усей поїзд рушає до міста до палацу»: «В непосованій душі в Василя заворушилось щось недобре».

Великий майстер слова І. С. Нечуй-Левицький використовував виражальний потенціал контактних омонімів для передачі невимушеної розмовної інтонації. Він застосовував їх, вводячи у власне-пряму, невластне-пряму мову, в переказ слів персонажа. Напр.: «Зараз одвезу листа в містечко на вокзал на пошту»; «Я був в Яблуневі в економа». Жвавості й природності надають вони також авторській оповіді, в тому числі невластне-авторській, як-от: «Яким пішов на службу в урядники в канцелярію»; «Господарі з села з жінками сідали за столи». Разом з тим такі конструкції можуть втрачати ознаки розмовності і перетворюватись у свою протилежність — книжний засіб. Це спостерігається тоді, коли в авторській мові послідовно нанизується кілька омонімів. Напр.: «Левко й Флегонт почепляли в двох кутках школи вершки з стародавнього іконостаса з старої церкви з різними прозорими колонками з виноградного листу». Як бачимо, форми помітно ускладнюють розповідь, вимагаючи від читача певної розумової напруги. Пор. у прямій мові: «Здається, я бачу в сні золотий палац з вікнами з діамантів та з золотими банями». Письменник не порушує синтаксису спонтанного мовлення, тому розмовне забарвлення цих форм зберігається. Зміна стилістичного забарвлення того чи іншого засобу мови (в даному випадку — розмовного на книжне) — явище загальнономовне. Індивідуально-авторське начало виявляється тут лише в тому, який саме засіб використав письменник і як досяг стилістичних зрушень у ньому. Власне, індивідуально-авторський почерк розкривається при створенні цілком оригінальних

стилістичних ефектів. Ним у І. Нечуя-Левицького є, наприклад, ефект невиправданого сподівання, який виникає при поєднанні, здавалось, непоєднаних за значенням омонімічних форм. Напр.: «Чоловіки вийшли з діброви, з облати». Перша з омонімічних форм (з діброви) і кома після неї ніби готує читача до того, що далі буде конкретизація місця дії, щось на зразок з хащів, з кущів. Проте несподівано в ролі місця дії виступає інша дія, хоча й виражена іменником (з облати). Той самий ефект невиправданого сподівання спостерігаємо в реченнях типу: «Було видно величезну постать гетьмана Богдана Хмельницького, на баскому коні, на скелі»; «На самій голові в дякона, в хмарах, стояла Богородиця». За зразком однорідних членів речення в один логічний ряд об'єднуються омоніми із зовсім різними значеннями. Напр.: «Балабуха тільки сидів в академічній позі, в білій жилетці та в білій хустці на шії». Сполука в академічній позі із значенням способу дії контрастує щодо однорідних членів в білій жилетці, в білій хустці з об'єктним значенням. Подібна «неоднорідна однорідність» спостерігається й у реченні: «З світлиці виглянула в двері якась панночка, височенька на зріст, з чорним бантиком, з червоними губками».

І. С. Нечуй-Левицький поширює цей стилістичний ефект навіть на текст, протиставляючи не лише члени, а й цілі речення, напр.: «Проти його на канапі сиділа Маруся. Проти своєї червоновидої матері вона здавалась пишною, делікатною трояндою». Вага, яку надавав письменник ефекту невиправданого сподівання, цілком зрозуміла, адже з його допомогою істотно активізується увага читача.

На основі характерних для усного мовлення приєднувальних конструкцій сформувалась ще одна риса синтаксичного почерку автора: своєрідність кінцівок при описі портрета, пейзажу, інтер'єру, які виконують стилістичну функцію останнього штриха, надаючи будь-якому описові викінченості. Як правило, письменник залучає форму з + орудний відмінок іменника, що передає якусь деталь портрета чи опису навколишніх картин. Напр.: «Отець Онуфрій, сивий, аж білий, високий, широкоплечий та поставний, з довгою білою бородою, сидів в садку на лавці»; «Дім був мурований, просторний, стояв серед широкого двора на терасі, з широким старосвітським ганком». У наведених прикладах останній штрих опису зовнішнього вигляду створюється одинично вжитою формою з прийменником з. Проте переважають у текстах описи з нанизаними однорідними формами, пор.: «Вся її невеличка молоденька постать була чудово гарна, з тонким станом, з дрібними ніжками, з тонкою шийкою»; «Вона окинула оком убогі тісні кімнати з маленькими віконечками, з узькими дверима». Для опису вбрання персонажів вживаються й інші прийменникові форми. Напр.: «На порозі стояв Моссаковський в чорному довгому жупані, в пасових чоботах, в широких білих викладчастих комірчиках». Вони додають розповіді розлогості, докладності, розміреної ритмічності. Це помітно ослаблює відтінок розмовності в омонімічних утвореннях.

Третя ознака індивідуально-авторського стилю, на яку хочемо звернути увагу, — це деталізація обставин дії. Письменник використовує значну кількість прислівників, відмінкових та прийменниково-відмінкових форм іменників переважно із значенням місця, рідше — із значенням часу. Напр.: «І вони сіли поруч на лавці в затишку та в холодку під густим волоським горіхом»; «Старий палац Вишневецьких стояв в кінці міста на одшибі, на невисокому пригорку під віковичним дубовим лісом»; «Позавчора, мамо, сидів я надвечір над річкою, — нижче нашого млина, коло верби, закинувши удки». В основі цього прийому також лежить спонтанне мовлення. Але стилістичні функції його в авторській мові і мові персонажів різні. Якщо в першому випадку обставинна деталізація надає оповіді ґрунтовності, розлогості, широти, то в другому — вона швидше характеризує певний психологічний тип людини, очевидно, флегматичної або, принаймні, врівноваженої, спокійної. Мабуть, тому в мові персонажів обставинних членів речення менше, ніж в авторській. Не забудьмо, що розмовне забарвлення названих засобів змінюється в авторській мові на книжне.

Ми виділили три риси синтаксичного почерку І. С. Нечуя-Левицького: нанизування омонімічних відмінкових форм, своєрідні кінцівки описів і деталізація обставин дії. Це лише маленький штрих до мовного стилю видатного письменника.